Medeltida ordlista till nutida svenska

Bildspel
Anders Dernback

Absolution = förlåtelse av synd.

Agtak = tak klätt med ag, ett slags vass, var vanligt på uthus på Gotland och förekommer än.

Alfaquim = läkare.

Alkemi = läran om att göra guld.

Aln = längdmått, lite drygt en halv meter.

Andligen släkt = se incest.

Apostoliska domstolen = kurian (se egen rubrik).

Asyl = Skydd undan förföljelse. Man var fredad inne i kyrkobyggnaden i alla kyrkor, i de tre asylkyrkorna som fanns på Gotland var dessutom kyrkogården och prästgården fredad mark.

Bakeri = bageri.

Bannlysning = att vara bannlyst innebar att man inte hade rätt att delta i gudstjänst eller få ta del av sakramenten, nattvarden, ett oerhört straff i en tid där själens frälsning var viktigare än kroppens.

Basilika = en typ av kyrka.

Beginer = fromma kvinnor som levde i gemenskap och avskildhet utan att ha avlagt klosterlöfte.

Bigami = tvegifte, en person är gift med två personer samtidigt. Straffet för detta brott mot kyrkans lag varierade men var ofta hårt, ofta dödstraff. Det andra äktenskapet räknades alltid som ogiltigt och eventuella barn räknades som oäkta, alltså födda utom äktenskapet, och fick därmed inte ärva. Om straffet inte var döden var bigamisten alltid skyldig att återvända till sin första make/maka.

Biltog = fredlös, ställd utanför lagen, tvingad i landsflykt.

Bladguld = guld som hamrats oerhört tunt. Används till förgyllning av skulpturer och illuminationer.

Blodskam = se incest.

Brokar = ett slags boxershorts i linne, de användes av mannen, inte av kvinnan. De hölls uppe med band som knöts i ett brokabälte.

Brudfrämma = kvinnan som klädde bruden och bistod henne vid ceremonierna.

Brudlopp = den ofta våldsamma ritten från kyrkan och till brudens nya hem, därifrån kommer ordet bröllop.

Bråddöden = ett av många namnen för vad vi kallar digerdöden med ett något senare namn, den stora pestepidemin som svepte över Europa 1348-1352 och drabbade Sverige 1350.

Bulhus = gotländsk hustyp, med horisontella plankor infogade mellan lodräta stolpar.

Ed, svära ed, edsmän = man kunde fria sig från anklagelser vid en rättegång om exempelvis tolv man gick ed på att man var oskyldig. Olika brott krävde olika många edsmän. De behövde inte ha varit ögonvittnen till det aktuella brottet.

Espadero = svärdsfejarmästare på spanska.

Exkommunicerad = bannlyst.

Fars-mor = dialektalt för farmor.

Fredlös = ställd utanför lagen, tvingad i landsflykt

Furagera = proviantera, skaffa mat och andra förnödenheter.

Galärslav = roddare på galär, stridsskepp som roddes av slavar.

Gengäld = ersättning.

Giftoman = den blivande brudens förmyndare, oftast hennes far, annars hennes närmaste manliga släkting. I undantagsfall kunde en kvinna vara giftoman, kvinnans mor, en gift syster, faster eller moster. En ogift kvinna kunde aldrig vara giftoman, mö kan inte ge bort mö, heter det i lagen.

Gråbrödrakloster = Franciskanerkloster.

Gråverk = ekorrskinn (vinterskinnen som är grå). Gråverk var en viktig handelsvara. Användes ofta som foder i ytterolagg.

Hamla = beskära träd hårt för att tvinga fram nya grenar till bränsle, störar mm.

Hansan = en lös sammanslutning av städer, där bland annat Visby länge spelade en stor roll. Lübeck vid tyska nordkusten var den ledande staden. Hansan dominerade handeln i Nordeuropa under flera hundra år, från medeltiden och in i tidigmodern tid.

Hanseater = tyska köpmän, en del bosatta hemma i sina tyska städer, andra på plats i de olika hanseatiska städerna, exempelvis Visby och Bergen/Bjorgvin.

Harkrank = bräcklig varelse (egentligen en insekt med långa ben).

Harnesk = läderväst med plåtar infogade som skydd i strid. En kopia av ett harnesk sådant som bars av en del gutar i striden vid ringmuren 1361 finns att se – och prova – på Gotlands museum i Visby.

Helgeandshus = den tidens sjukhus.

Hornlykta = lykta av järn eller trä med ”glasskivor” av horn.

Hosor = för mannens del förs ett slags långstrumpor, med eller utan fot, senare under medeltiden, när kjorteln blivit väldigt kort, syddes de ihop i grenen till något som väl närmast kan liknas vid löst sittande långkalsonger. De hölls uppe med knutna band, liksom brokarna. Kvinnans hosor var närmast knästrumpor.

Häxfågel = morkulla.

Jordemor = barnmorska, den som tog emot barnet.

Jongleur = trubadur, kringvandrande sångare och sagoberättare.

Kahal = judisk församling i det medeltida Spanien.

Kallmurad = konstruktion av sten utan murbruk.

Kanik = präst, medlem av domkapitlet, kyrkostiftets styrelse.

Kardinal = medlem av kardinalskollegiet, påvens råd. Kardinalerna väljer påve och kan även vara en del av kurian, den påvliga domstolen.

Kasevarg = mordbrännare.

Kharja = avslutning, en gärna fräck knorr, på en muwashshah, en arabisk eller hebreisk trubadursång, föregångarna till den provencalska trubadurlyriken.

Kjortel = gemensam benämning på ett överplagg, för mannen en kolt eller tunika som nådde ner på låret och under medeltidens gång blev kortare och kortade för att till slut visa mer än vad som ansågs anständigt, en effekt som ofta förstärktes med hjälp av blygdkapseln. Kvinnans kjortel var ankellång, vad vi skulle kalla klänning.

Klingsmed = smed som smidde själva svärdsklingan. En kryssmed gjorde fästet, och en svärsdsfejare satte samman svärdet.

Kogg = Hansans stora, havsgående skepp. Den seglade långsamt och tog mycket last. En kogg var cirka 30-35 meter lång och 8-10 meter bred och lastade omkring 250 ton.

Konklav = av latinets nyckel, kardinalerna församlade bakom låsta dörrar för att välja en ny påve.

Kont = ett slags ryggsäck av flätad näver.

Kraankinders = män som genom att gå inne i stora tramphjul drev den stora kranen Brygge.

Krapprött = rött färgpigment gjort av torkad och pulvriserad rot av krapp, Rubia tinctorum.

Kryssmed = den som gör fästet och parerstången till ett svärd eller en dolk.

Kvia = inhägnad för kreatur. I andra delar av landet säger man till exempel kya (uttalas tjya) därav namnet på min födelseby, Spraxkya (uttalas spracha).

Kvinkling = ynklig person.

Lammgift = gotländskt fårstall (uttalas med hårt g).

Laudes = tidig gudstjänst, oftast i gryningen.

Ledunge = pengar i stället för krigstjänst som Gotlands bönder betalade svenske kungen på begäran.

Lev bröd = brödbulle eller limpa. Priset på bröd var fast, en penning per lev, i stället fick bagaren anpassa storlek och vikt efter priset på säd och mjöl. Det enklare spisebrödet kostade bara en halv penning.

Livrées = kardinalernas ståtliga adelspalats i Avignon och Villeneuve på andra sidan floden Rhône.

Matutin = dagens första bön vid tvåtiden på natten.

Medgift = det bruden medför i boet, hemgift.

Morer = muslimer.

Morgongåva = brudgumens gåva till bruden morgonen efter bröllopsnatten, förr en tribut till brudens oskuld. Kvinnan hade alltid rätt att behålla sin morgongåva, en slags änkeförsäkring.

Mukademin = judiska församlingens äldste i det medeltida Spanien, de som styrde församlingen.

Muwashshah = en arabisk eller hebreisk trubadursång i det medeltida Spanien, föregångarna till den provencalska trubadurlyriken.

Muza = ringbrynjehuva, ett huvudskydd gjort av sammansmidda metallringar.

Möafton = kvinnornas samling kvällen före bröllopet.

Nagel = spik.

Nävkåt = snar att ta till nävarna.

Occitanska = språket i Languedoc.

Olsok = 29 juli, vakan då man i Nidaros firade Olav den helige. Seden har tagits upp på nytt.

Ormylja = skällsord för en som flyttar råstenar.

Oude Halle = gamla saluhallen i Brygge.

Ouroboros = orm som biter sig själv i svansen, en symbol för evigt liv och evig upprepning. Symbol inom alkemin.

Pater Noster = Fader vår.

Pater nosterkedja = radband där varje pärla motsvarar en bön.

Penitentia = botgöring.

Peregrino = pilgrim.

Prior = näst högsta tjänsten i ett kloster, närmast under abboten.

Putana = hora.

Rabbi = tilltalsord till judisk man.

Råsten = gränsmarkering.

Saracen = muslim.

Sarkofag = stenkista.

Settting = administrativ enhet på det medeltida Gotland. Under ett centralt ting, alltinget, fanns tre tredingsting för norra, mellersta och södra Gotland och sex så kallade settingar med settingsdomare.

Sigill = dels ett avtryck i vax av ett sigill, dels själva sigillet (sigillstamp) , som kunde vara gjort av metall eller sten. Sigillet motsvarar dagens namnteckning.

Silvergote = gotländskt mynt, se nedan om penningvärde.

Skäktor = armborstpilar.

Skördemånaden = augusti.

Sodomi = äldre ord för manlig homosexualitet. Straffet för homosexualitet varierade i olika länder, men var ofta döden. De svenska landskapslagarna tar inte upp homosexualitet, men ofta betraktades en sådan relation som trolldom, vilket straffades med döden.

Sork = pojke på gotländska.

Ullstapeln = viktigaste hamnen för ullexporten.

Vagant = vandrande student.

Vargtand = målarverktyg, en varg- eller hundtand på ett skaft av trä. Används bland annat för att för att jämna till och polera bladguld. I dag är tanden oftast gjord av någon halvädelsten.

Vesle = liten.

Via lactea = Vintergatan (latin för ”mjölkvägen”, jämför engelskans The Milky Way).

Vicomte = fransk adelstitel.

Vielle = stränginstrument, påminnande om en fiol.

Vigd/ovigd jord = att begravas i ovigd jord innebar att begravas utanför kyrkogården, i jord som inte välsignats av kyrkan. Därmed berövades man möjligheten att komma till himlen. Det ödet drabbade bland annat odöpta barn och självspillingar, människor som tagit sitt liv.

Vindöga = fönster. Jämför norska och danska vindue och engelskans window.

Vittra = oknytt, de små underjorden. De små skogsvarelserna som Ulvung ser liknar mycket de mossl jag skrivit om i böckerna om Dramm.

Vårdkasar = staplar med ved och sur halm som antändes för att varna för en fiende. Röken syntes på långt håll. Ett system av vårdkasar fungerade som en primitiv telegraf.

Ynkpese = skällsord, kan väl närmast översättas med krympkuk.

Årder = en primitiv form av plog (se ärja).

Årderbill = järnskoningen som skyddade årdret av trä.

Åskvigg = stenyxa. Man trodde det var blixtar som åskguden Tor kastat och troddes skydda mot åsknedslag.

Äkta = gifta sig med.

Ärja = plöja med årder, en primitivare form av plog som bara ristade fåror i marken men inte vände torvan som en plog gör.